

Чинники, що впливають на успішність адаптації учнів до навчання в основній школі

У статті проаналізовано роль чинників, що впливають на адаптацію учнів молодших класів у процесі переходу до основної школи. Розглянуто модель взаємодії психологічної служби та педагогічного колективу для успішної адаптації учнів.

Зміни, що відбуваються у психіці дитини у віці 10-11 років при переході з початкової школи в основну, визначають процес його психологічної адаптації. Нові умови навчання висувають більш високі вимоги щодо інтелектуального й особистісного розвитку дітей, ступеня сформованості в них певних навчальних знань, навчальних дій, рівня розвитку довільності, здатності до саморегуляції.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, адаптаційний період, чинники, особистісні якості, командна робота, індивідуальний підхід.

В статье проанализирована роль факторов, влияющих на адаптацию учащихся младших классов в процессе перехода в основную школу. Рассмотрена модель взаимодействия психологической службы и педагогического коллектива для успешной адаптации учащихся.

Изменения, происходящие в психике ребенка в возрасте 10-11 лет при переходе из начальной школы в основную, определяют процесс его психологической адаптации. Новые условия обучения предъявляют более высокие требования к интеллектуальному и личностному развитию детей, уровню сформированности у них определенных учебных навыков, знаний, действий, степени развития произвольности, способности к саморегуляции.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, адаптационный период, факторы, личностные качества, командная работа, индивидуальный подход.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших сфер психолого-педагогічного супроводу навчально-виховного процесу є профілактика дезадаптації учнів у кризові періоди, до яких належать і перехід до основної школи. Для підвищення ефективності роботи з профілактики дезадаптації використовуються "командні" форми роботи, тісна співпраця різних фахівців: психологів, дитячого психіатра, логопеда, дефектолога, вчителів. Саме тісне співробітництво вчителів початкової й середньої ланки школи та

спадкоємність методів роботи з дітьми і є запорукою ефективної адаптації дітей в основній школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На кожному віковому етапі розвитку адаптація (в її широкому розумінні) до умов навколишнього середовища та її порушення відбуваються по-різному. Особливо негативного забарвлення дезадаптація набуває у молодшому підлітковому віці, коли провідним моментом становлення особистості є лінія соціального розвитку. У фундаментальних працях, присвячених цьому періоду (Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна, Л. І. Божович, А. В. Петровського, Д. І. Фельдштейна та ін.) вказується, що в даному періоді центральним новоутворенням стає самосвідомість, яка має глибоко соціалізований характер: дитина разом із усвідомленням себе осмислює своє призначення, можливості самореалізації у взаємодії з середовищем. Розвиток самосвідомості відбувається через засвоєння моральних норм, вимог найближчого оточення. Це стає можливим тільки за умови дії механізмів внутрішньої регуляції, яка вивчена недостатньо.

Недостатньо вивченими залишаються і проблеми, пов'язані з розвитком ціннісно-мотиваційної сфери особистості у період переходу до основної школи, зокрема в учнів, схильних до дезадаптації; виявленням особистісних та ситуативних передумов формування досвіду саморегуляції поведінки та діяльності як умови подолання шкільної дезадаптації. У цьому зв'язку актуальним постає питання психокорекційної роботи психологічної служби загальноосвітньої школи з дезадаптованими учнями (виявлення на ранніх етапах дітей групи ризику та надання їм психологічної допомоги). А також важливо є координація психолого-педагогічної діяльності школи та сім'ї у попередженні шкільної дезадаптації.

Враховуючи цей факт, ми наголошуємо на необхідності дослідження особливостей інтеріоризації зовнішніх регулюючих механізмів та особливостей шкільної дезадаптації, пов'язаної із входженням особистості, що розвивається, в нову соціальну ситуацію розвитку. Це дослідження, на нашу думку, буде корисним для розвитку та поглиблення теоретичних і прикладних аспектів зазначеної проблеми, її вирішення в умовах сучасної школи.

На жаль, у сучасній літературі недостатньо методичних розробок, які допомогли б педагогу грамотно й ефективно будувати роботу з профілактики та корекції психічної дезадаптації учнів на початку навчання в основній школі. Психологічною службою освіти Одеського регіону був накопичений досить великий досвід, зокрема, узагальнено досвід роботи Л. П. Пономаренко [3]. Нею

описаний ряд методичних прийомів, основних напрямків діяльності психолога щодо профілактики дезадаптації, налагодження взаємодії з усім педагогічним колективом школи. Вивченням різних аспектів адаптації останнім часом займалися такі вітчизняні вчені: О. Р. Боделан, Л. В. Дзюбка, Л. І. Закутський, М. В. Левченко, О. Г. Мороз, О. Ю. Пономарьова, Л. П. Пономаренко, П. А. Просецький, В. І. Розов, О. В. Скрипченко, О. Г. Солодухова, Г. М. Чуткіна, Т. С. Яценко.

Серед досліджень в області підготовки педагогів до вирішення проблем дезадаптації підлітків роботи С. А. Белічевої, Л. М. Бережної, С. В. Бойкової, Н. Г. Милованової, Т. Д. Молодцової, М. М. Суртаєвої, Л. М. Якушевої.

Питанню підготовки педагогів до попередження дезадаптації підлітків у системі внутрішкільного підвищення кваліфікації присвячені дослідження О. В. Ракульцевої [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, якій присвячується стаття. Забезпечення оптимальних умов переходу в основну школу для всіх учнів, максимальний розвиток на новому етапі навчання тих позитивних змін, які виникають на рубежі молодшого шкільного та підліткового віку, вимагають індивідуального підходу, командної роботи педагогів щодо вирішення конкретних завдань, а також оперативних і невідкладних дій з апробації педагогами вирішення професійних завдань на уроках та у позаурочній діяльності.

Виконання завдань з навчання й виховання учнів основною школою багато в чому залежить від того, наскільки працюючі в ній педагоги здатні попереджати несприятливі стани емоційної, когнітивної й поведінкової сфери, впливати на самореалізацію учнів різних категорій. Досягненню цього може сприяти психологічне просвітництво. Підготовка педагогів у даному напрямку може й повинна набувати корпоративного характеру, що виявляється у зміні її процесуальних та ціннісних характеристик, посилення залученості та взаємодії педагогів.

Формулювання цілей статті. Узагальнити основні підходи до розуміння ролі чинників, що впливають на успішність адаптації учнів молодших класів в процесі переходу до основної школи, сформулювати умови успішної адаптації учнів при переході з молодшої школи в основну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічні та психофізіологічні дослідження свідчать, що на початку навчання в п'ятому класі школярі переживають період адаптації до нових умов навчання, багато в чому схожий з тим, який був характерний для

початку навчання в першому класі. Проведений аналіз літератури та сучасного стану проблеми в школі дозволив виділити такі об'єктивно існуючі суперечності:

- 1) між наявністю учнів, які мають проблеми шкільної адаптації, і недостатністю оперативної та своєчасної допомоги таким підліткам з боку педагогів основної школи;
- 2) між потребою школи в педагогах, компетентних у вирішенні завдань попередження шкільної дезадаптації, і недостатньою здатністю багатьох педагогів до вирішення подібних завдань на практиці;
- 3) між необхідністю розвитку компетентності педагогів у попередженні шкільної дезадаптації і нерозробленістю відповідної моделі процесу підготовки педагогів до попередження дезадаптації учнів.

Сюди слід віднести також недостатню ефективність профілактики шкільної дезадаптації у навчальних закладах, яка пов'язана з низкою явищ:

- 1) недооцінкою значущості дезадаптації (у зв'язку з невисоким, на думку педагогів, статусом дезадаптованих учнів у колективі класу, школи);
- 2) недостатньою розробкою спеціальних форм морального виховання (антиалкогольного, статевого тощо) з метою попередження особливо небезпечних форм антисуспільної поведінки;
- 3) відсутністю організованої і методичної спеціалізації індивідуальної роботи з дезадаптованими учнями;
- 4) недостатньою взаємодією навчальних закладів і правоохоронних органів у своєчасному застосуванні правових заходів щодо дисфункційних сімей чи іншого найближчого оточення дитини.

На думку О. В. Ракульцевої, “попередження шкільної дезадаптації підлітків – це процес оперативної допомоги підліткам “норми” і підліткам “групи ризику” шкільної дезадаптації у вирішенні проблем пізнавального, поведінкового й (або) емоційного характеру та створення умов, що сприяють самореалізації учнів в освітньому процесі” [7, с. 7]. У діяльності педагогів сучасної школи попередження шкільної дезадаптації учнів реалізується через вирішення таких груп професійно-педагогічних завдань: діагностування шкільної адаптації дітей в освітньому процесі; будівництва освітнього процесу, спрямованого на досягнення учнями шкільної адаптації; встановлювання взаємодії з працівниками освітнього закладу з попередження шкільної дезадаптації; встановлювання

взаємодії з сім'єю з попередження шкільної дезадаптації; проектування й здійснення професійної самоосвіти з питань попередження шкільної дезадаптації у процесі переходу до основної школи. Ми прагнемо до того, щоб навіть у теперішньому складному соціально-економічному становищі освіти робота керівництва навчального закладу була спрямована, насамперед, на потреби дітей, пошук можливості такої організації навчального процесу, за якої учням з різними здібностями були б створені найбільш сприятливі умови для їх розвитку (подібні умови створені й реалізуються в авторській школі М. П. Гудзика, у низці шкіл м. Одеси). Наприклад, може бути доцільним зниження вимог до дітей, яким складно засвоювати навчальний матеріал слабкий розвиток логічного мислення та педагогічну занедбаність; раціональне використання індивідуальних годин вчителями початкових класів для дієвої допомоги дітям, які відстають у навчанні. Наша модель профілактики шкільної дезадаптації у процесі переходу учнів молодших класів в основну школу спирається на модель, запропоновану Л. П. Пономаренко [3]. Важливу роль у ній відведено вчителям початкової й основної шкіл. Під час зустрічей психолога з вчителями четвертих класів збирається інформація щодо дітей з труднощами в навчанні й порушенням поведінки. З'ясовуються причини цих труднощів з точки зору вчителя; обговорюються заходи, прийняті для їх подолання, та отримані результати; з'ясовується детальна інформація щодо сім'ї дитини та умов її виховання.

Психологічною службою ЄНВК "Школа майбутнього" (м. Ялта) виробляються рекомендації для вчителя з приводу вибору індивідуального педагогічного стилю; залучення дитини у позакласну діяльність, організації "ситуації успіху".

На кожного учня заведена індивідуальна картка, інформація якої при необхідності може служити матеріалом для педагогічних консиліумів, для ознайомлення педагогів з причинами й характером труднощів "проблемних дітей" в період проведення роботи з профілактики дезадаптації п'ятикласників. Вони зберігаються в документах психологічної служби школи і використовуються протягом всього періоду навчання дитини в школі, в роботі з батьками і педагогами. На педагогічній раді ЄНВК було вирішено відпрацьовувати різні варіанти підготовки учнів до нових умов навчання, перш за все, різкою зміною позиції "опікуваного", коли дітьми піклується один постійний вчитель, ситуацією, коли учням потрібно набагато більше самостійності і здатності адаптуватися до різних стилів викладання вчителів-предметників:

- за рахунок введення спецкурсів та курсів за вибором, учні ще в початковій школі були готові до вчителів з різних предметів та різноманітних стилів викладання;
- в останні місяці навчального року новопризначені класні керівники відвідували уроки в своїх майбутніх п'ятих класах для ознайомлення з класним колективом та стилем викладання вчителя. На наш погляд, необхідність такої профілактичної роботи викликана необхідністю встановити, до якого стилю подачі навчального матеріалу, зворотного зв'язку й до яких вимог звикли діти, щоб на перших порах при навчанні в п'ятому класі, по можливості, не вносити різких змін і уникнути посилювання дезадаптації;
- вчителями проводяться спеціальні бесіди з учнями щодо нових вимог, ігрові вправи, де заохочується самостійність і здатність вирішувати виникаючі шкільні проблеми без опори на підтримку вчителя;
- регулярно проводяться психолого-педагогічні семінари з вікових та індивідуально-психологічних особливостей п'ятикласників для вчителів, що в подальшому будуть працювати з ними;
- психолого-педагогічні семінари для вчителів початкової школи про можливі причини труднощів у навчанні й поведінці учнів, про шляхи розвитку пізнавальних процесів (зокрема, операцій логічного мислення, уваги, пам'яті, а також здатності до довільної регуляції навчальної діяльності) за допомогою спеціально підібраних вправ та ігор, які можуть використовуватися як елементи уроку.

У квітні проводиться психолого-педагогічний консиліум, на якому присутні вчителі четвертих класів, новопризначені класні керівники п'ятих класів, педагоги-предметники, адміністрація, психологи, соціальний педагог і логопед.

На консиліумі аналізуються особливості емоційно-вольової сфери молодшого підліткового віку, характеризуються різні можливі форми дезадаптації у п'ятикласників. Пропонуються рекомендації з вибору адекватних засобів педагогічного впливу по відношенню до дітей даного віку.

Психологи класним керівникам надають соціометричні дані, характеризують розподіл ролей в учнівському колективі, знайомлять з психолого-педагогічною характеристикою класу.

На основі проведеного аналізу теоретико-методологічних досліджень зазначеними вище вченими ми доходимо висновку, що психологічними детермінантами шкільної дезадаптації виступають

такі кризові явища в організмі, психіці та взаємовідносинах молодшого підлітка:

1) прискорений і нерівномірний розвиток організму дитини в даний період:

- нерівномірність розвитку серцево-судинної і кістково-м'язової систем, що погіршує психічне і фізичне самопочуття;
- гормональні зміни, викликані підвищеною активністю ендокринної системи в період статевого дозрівання, які проявляються в підвищеній збудженості, емоційній нестабільності, в неадекватних емоційних реакціях, непередбачуваності настроїв молодшого підлітка;

2) зміни в характері стосунків з дорослими, які проявляються у підвищеній конфліктності з батьками, вчителями і пояснюються низкою причин:

- “конфлікт моралей”, коли мораль підкорення, притаманна стосункам дитини і дорослого, замінюється мораллю рівноправності;
- почуття дорослості, реакція емансипації, незалежності від дорослого;
- підвищена критика дорослих при одночасно підвищеній увазі до думки однолітків;

3) зміни у відносинах з однолітками як своєї статі так і протилежної:

- активне формування самосвідомості в даному віці призводить до загострення потреби спілкування з однолітками, прагнення самоствердження;
- статеве дозрівання, що викликає серйозні проблеми у сфері взаємовідносин статей в цьому віці (перша закоханість, підвищена зацікавленість інтимним життям людини), в деяких випадках юнацька гіперсексуальність, що також є чинником виникнення шкільної дезадаптації.

Стосовно психогенної шкільної дезадаптації потрібно виділити наявність в ній замкненого кола взаємодоповнюючих, загальноневротичних порушень і шкільної дезадаптації.

Досить часто вимоги сім'ї та школи до дитини не відповідають її реальним можливостям. Прояви психогенної шкільної дезадаптації, що оцінюються ними як розхлябаність, небажання, байдужість, оформлюються в сильний психогенний комплекс, а шляхи компенсації пов'язані лише з позашкільним спілкуванням з однолітками. Від того, де дитина його знаходить – в гуртку, спортивній секції, вуличній компанії чи асоціальної групі, – значною мірою залежить подальша її доля.

Комплексне розуміння шкільної дезадаптації із врахуванням зазначених моментів утворює той мінімум, без якого неможливий ефективний підхід до її профілактики і корекції. Важливими їх напрямками є педагогічно правильне виховання особистості, яке включає використання набутих знань з даної проблеми медичної психології, зокрема таких її розділів, як психогігієна та психотерапія, а також суміжних галузей психологічної науки. Однією з умов профілактики та корекції шкільної дезадаптації є чітке розуміння того, що вона відображає не недоліки дитини, сім'ї та школи, а порушення відносин у системі “школа – дитина – сім'я”.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що кожна галузь психологічних знань розглядає феномен шкільної адаптації – (дезадаптації зокрема) залежно від того, яке завдання вона ставить для вирішення даної проблеми.

Підводячи підсумок, хотілося б зазначити, що перехід учнів до школи другого ступеня супроводжується суттєвими змінами в житті дитини, які часто є причиною або пусковим механізмом комплексу негативних процесів, що ведуть до “внутрішнього відходу від школи”, шкільної дезадаптації учнів. Специфіка шкільної дезадаптації при переході до основної школи полягає в тому, що ці явища, на відміну від дезадаптації учнів у молодшій школі, набувають масового характеру і значною мірою зумовлені об'єктивними факторами, пов'язаними зі змістом і організацією навчального процесу та віковими особливостями учнів.

Висновки. Будь-які перехідні періоди висувають специфічні проблеми, вирішення яких вимагає мобілізації всіх психічних та психофізіологічних сил дитини для того, щоб освоїти необхідні вміння, навички, пристосуватися до нового режиму дня, встановити оптимальні взаємини з вчителями. Зміни, що відбуваються у психіці дитини у віці 10-11 років при переході з початкової школи в основну, визначають процес його психологічної адаптації. Нові умови навчання висувають більш високі вимоги щодо інтелектуального й особистісного розвитку дітей, ступеня сформованості в них певних навчальних знань, навчальних дій, рівня розвитку довільності, здатності до саморегуляції і т.п.

Саме в цей період – період переходу дитини від першої (“єдиної і найкращої”) вчительки до великої кількості нових вчителів – важливо знайти шляхи взаємодії психолога і педагогічного колективу. Від цього залежить, чи проявлять учні інтерес до всього нового, чи будуть відчувати страх і занепокоєння перед вимогами нової школи, як довго вони будуть переживати стан дискомфорту, і як все це позначиться на формуванні особистості майбутніх учнів основної школи.

Список використаних джерел

1. Бура Л. В. Условия успешной адаптации учащихся при переходе из начального в среднее звено общеобразовательной школы / Л. В. Бура // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: Зб. статей: Вип. 15. Ч.2. – Ялта: РВВ КГУ, 2007. – с. 163-167.
2. Петровский А. В. Личность в психологии: парадигма субъективности / А.В.Петровский. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1996. – 512 с.
3. Психологическая профилактика дезадаптации учащихся в начале обучения в средней школе / [под ред. Л. П. Пономаренко]. – Одесса: Астро Принт, 1999. – 119 с.
4. Психология: словарь / [ред. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Рабочая книга школьного психолога / [ред. И. В. Дубровиной]. – М.: Просвещение, 1991. – 303 с.
6. Ракульцева Е. В. Подготовка педагогов к предупреждению дезадаптации подростков в системе внутришкольного повышения квалификации : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук / Е. В. Ракульцева. – Омск, 2007. – 20 с.

In the article the role of succession is considered in the prophylaxis of school non-adaptation of student junior classes in the process of passing to basic school. The model of co-operation of psychological service and pedagogical collective is considered for successful adaptation of pupils.

The changes in 10-11 years child psyche while transmission from junior to basic school determine his psychological adaptation process. New terms of learning make higher demands to children’s intellectual and personal development, to level of forming their learning skills, knowledge, actions, the measure of their willingness, ability of self-regulation.

Keywords: adaptation, non-adaptation, adaptation period, succession, personality qualities, command work, individual approach.

Отримано: 12.12.2011 р.